

מכון שאלום הרטמן
SHALOM HARTMAN INSTITUTE

מחאה בימי מלחמה: השאלות הבוערות

אבי שגיא

מכון שלום הרטמן

ירושלים

מסמך זה הוא עיון בשאלות היסוד של ההתייצבות האזרחית בעת מלחמה. המסמך נכתב כמענה לשאלות של פעילים במאבק האזרחי שהתאגדו יחדיו בתוכנית חינוכית-מנהיגותית ששמה 'חזון' במכון שלום הרטמן בירושלים. המסמך בנוי משאלות שנוסחו על ידי הפעילים והתשובות שכתב להם פרופ' אבי שגיא.

א) האם הפגנות לשחרור חטופים הן אפקטיביות או שמא הן פוגעות ביעד של הצלת החטופים ומעודדות את החמאס להשתמש בחטופים להשגת יעדיו?

מבוא

אפתח בקביעה יסודית אחת: המלחמה שישראל יצאה אליה בשבעה באוקטובר היא מלחמה צודקת; חובתה להגן על אזרחי מדינת ישראל. היציאה למלחמה אינה זכות של הממשלה אלא חובה המוטלת עליה מכוח האמנה, הוא החוזה שבין המדינה לבין האזרחים. האזרחים שללו את זכותם להפעלת כוח והעבירו אותה למדינה, ומאותו רגע היא ורק היא מוסמכת להפעיל כוח. לסמכות זו יש תכלית אחת בלבד: הגנה על חיי האדם והגנה על ערכי היסוד הבסיסיים שהם נושאים: לכל אדם יש זכות לחיים, לכבוד, להגנה על רכושו; לכל אדם הזכות לעצב את זהותו כרצונו, ולחיות ברווחה ובביטחון ללא איום על יסודות קיומו. ביסודה של תפיסה זו מונחת ההכרה בשוויון הערך של כל בני אדם, לא רק של האזרחים. שיטת המשטר הדמוקרטי המירה את מושג ה"כבוד" המעמדי במושג הערך הפנימי, שלא ניתן להמרה או לתמחור.

עקרונות אלה מחייבים את המדינה לא רק להגן על אזרחיה אלא לפעול גם בהתאמה מלאה לערכי היסוד המוסריים האוניברסליים. על המדינה להפעיל כוח תוך כדי כפיפות לשני עקרונות יסוד: הראשון הוא **עקרון ההכרחיות** – למדינה סמכות להפעיל כוח רק במצבים שהפעלת כוח זה הכרחית, ואסור לה לבצע פעולות שאינן הכרחיות. השני הוא **עקרון המידתיות** – הפעלת הכוח תהיה מידתית. לפי עיקרון זה, גם אם מן ההכרח לפגוע בלא מעורבים, הפגיעה תהיה כפופה לעיקרון הכורח. ניסוח ברור של דברים אלה מצוי בערך "טוהר הנשק", שבמסמך "רוח צה"ל" הקובע נחרצות:

החייל ישתמש בנשקו ובכוחו לביצוע המשימה בלבד, אך ורק במידה הנדרשת לכך, וישמור על צלם אנוש אף בלחימה. החייל לא ישתמש בנשקו ובכוחו כדי לפגוע בבני אדם שאינם לוחמים ובשבויים, ויעשה כל שביכולתו למנוע פגיעה בחייהם, בגופם, בכבודם וברכושם.

מניסוח זה עולה בברור כי אסור "להשטיח את עזה" ולפגוע בלא מעורבים. יתר על כן אסור לפעול מטעמים של נקמה או "צריבת תודעה" של הפלסטינים. צה"ל, כזרוע של מדינת ישראל, כפוף לערכי היסוד של מדינת ישראל כמדינה דמוקרטית ויהודית, וככזו שערך כבוד האדם הוא היסוד המנחה את לוחמיה. ערכי האזרחות והמוסר אינם מתפוגגים במלחמה.

הנחות יסוד אלה מנחות אותנו גם בנושאים שבהם נדון עתה.

הפגנות בעת מלחמה

1. על ההפגנה במשטר דמוקרטי

הפגנה היא זכות יסוד בשיטת משטר דמוקרטי, היא ביטוי פומבי-ציבורי של חופש המחשבה. תפקידן של הפגנות לבטא את קולו של הריבון – האזרח. הפגנה היא רגע שבו חופש הביטוי מתורגם למחאה. ההפגנה הציבורית היא רגע ביקורתי חשוב בחיים הדמוקרטיים, שמשמעותו היא שהאזרח לא נעלם אחר הליך הבחירות. הוא תמיד שם; הוא שומר הלילה על השלטון, כדי שלא יתפתה שלא לפעול נכון, לקצר הלכים, לפעול ממניעים פסולים וכדומה. השלטון אמור להיות קשוב תדיר לקול הציבורי.

ז'אן ז'אק רוסו צידד בעמדה שלפיה האזרח מעניק כוח מוחלט לריבון, המייצג את "הרצון הכללי". לפיכך טען רוסו כי הקשב לאזרח נעשה בחשאי, ובכך ביסס את יסודות "הדמוקרטיה הטוטליטרית", כביטוי של יעקב טלמון. שלטון כזה לא חייב לשמוע את קולו של האזרח, אבל זאת מטעמים פרגמטיים: כדי להגן על עצמו מחשש הפיכה או פגיעה. לא כן במשטר דמוקרטי, המכיר בערך של המרחב הציבורי. רעיון זה הוא עתיק יומין, מימי הדמוקרטיה האתונאית: ב"אגורה", כיכר השוק היווני הקדום, היו האזרחים דנים בכובד ראש בשאלות היסוד של המדינה. מדינה דמוקרטית אינה יכולה לוותר על מרחב זה, המבטא יותר מכל את סמכות הריבון ואת חשיבות הערך שיש לאזרחים ולקולם.

2. הפגנה בעת מלחמה

בימים אלה, כשאזרחים רבים יוצאים לרחובה של עיר להפגין נגד מדיניות הממשלה בנושא החטופים, רועם קולם של המתנגדים הטוענים כי מאבק זה פוגע ביכולתנו לנצח ולהשיב את החטופים. לשיטתם, המאבק בחמאס, שיוביל גם להחזרת החטופים, הוא עיקרון-על הקובע את האסור והמותר. פעילות שעלולה להשתמע ממנה פגיעה במטרות המלחמה הינה פסולה.

לפי עמדה זו, בעת מלחמה יש להשהות את הערכים והזכויות האזרחיות. עתה נתבעים האזרחים להימנע מלבקר את המדינה על פגיעתה בערכי יסוד כגון: הזכות לבקר את מחדלי הממשלה והחירות למחות. עמדה זו בטעות יסודה. האזרח הוא תמיד הריבון, ובמיוחד בעת מלחמה, בה מפעילה המדינה כוח צבאי. המדינה רשאית להפעיל כוח רק מהסמכות שהעניקו לה האזרחים, ולא מכוחה הריבוני-אוטונומי.

ואולם גם במצב שבו המדינה מצויה בסכנה, הדמוקרטיה אינה מושהית ולו לרגע. היפוכו של דבר, דווקא בעת מלחמה חובה על האזרחים לעמוד על המשמר ולוודא שהמדינה עומדת במחויבויותיה הערכיות והאזרחיות. האזרחים הם שומר הלילה של המדינה. אם ידום קולם, יש חשש עמוק שהמדינה תחרוג מגבולות הריבונות שהוקצו לה ותטען כי היא הריבון המוחלט המממש את רצון העם. זה הרגע בו מדינה הופכת להיות דיקטטורה, ומלחמות מזמינות רגעים אלה למכביר. ברם, אם המלחמה תסתיים ב"ניצחון" על החמאס וזכויות יסוד יירמסו יהיה זה ניצחון פירוס. אם קולם של אזרחים יושתק והמדינה תיהפך חסינה לביקורת, תהיה זאת הזמנה לפירוקה של המדינה הדמוקרטית. בעת הזאת ההפגנות חשובות שבעתיים.

ההפגנות בעת הזאת נוגעות לשלוש סוגיות יסוד: שאלת השוויון בנטל, הצלת החטופים והתביעה לבחירות.

השוויון בנטל. במסגרת תשובה זו אתייחס בקצרה לשאלת השוויון בנטל. מדינת ישראל פוגעת באופן יסודי בערך השוויון. פגיעה זו אינה סמלית, היא עולה בחיי אדם. אין, ולא יכולה להיות, הצדקה לכך שערך חיי האדם החרדי הפטור משרות עולים על ערך חיי האדם הלא-חרדי או חיי החרדי המשרת בצבא. במדינה דמוקרטית שמורה הזכות לבני-אדם לחיות ולעצב את עולמם כרצונם, אולם זכות זו אינה גוברת על הזכות לחיים של כל האזרחים. מדינה הפוגעת בערך זה פוגעת ביסודות הדמוקרטיה ומדרדרת אל עבר שיטת משטר לא דמוקרטית.

הפגנות למען שחרור חטופים. כפי שצינתי, למדינת ישראל יש חובה להגן על אזרחיה. עקרון ההגנה העצמית חל על כלל האזרחים, כולל החטופים.

אני מבקש להבחין כאן בין שתי שאלות שונות. הראשונה היא **השאלה האתית**: היחס בין החובה להגנת כלל האזרחים לבין החובה לשחרר את החטופים. החובה להגן על כלל האזרחים גוזרת את החובה להציל את החטופים, שכן החטופים הם אזרחי המדינה.

אבל יש אפשרות שבה החובה להגן על כלל האזרחים תעמוד בסתירה לחובה להציל את החטופים. שהרי אם הצלת החטופים תפגע בעיקרון ההגנה העצמית של כלל האזרחים, אין צידוק לכך שכל אזרחי מדינת ישראל יהיו חשופים לפגיעה כדי להציל את החטופים. מצב אפשרי זה יוצר **דילמה טרגית** כי לא ניתן לפתור אותה בנקל ולקבוע שצד אחד של המשוואה הוא חובה והצד השני אינו בגדר חובה; צד אחד הוא טוב וצד אחד הוא רע. זו דילמה טרגית שפתרונה אינו נעוץ בקביעה שיש חובה להגן על אזרחי מדינת ישראל ואין חובה להציל את החטופים. הפתרון העקרוני של הדילמה – החובה הראשונית להצלת מדינת ישראל ואזרחיה – שולל את האפשרות שאין חובה להציל את החטופים. פתרון זה נעוץ בסדר הקדימות מצד אחד, ובהנחה שיש לעשות הכול כדי להציל את החטופים. לפיכך העמדה העקרונית המחייבת מורה לנו להיאבק ככל הניתן להגנת מדינת ישראל ובמסגרת מאבק זה לעשות ככל הניתן כדי להציל את החטופים. לא מדובר במשחק סכום אפס, אלא בתביעה מתממשת למציאות איזון בין שתי חובות העלולות לעמוד בניגוד.

בעת הזאת לא ברור כלל ששתי החובות אמנם עומדות בניגוד זו לזו. זה מכבר אבד האמון בשלטון ולא ברור אם הוא פועל למען הגנת מדינת ישראל או למען תכלית לא רלוונטית – ניצחון מוחלט על החמאס. בהקשר זה, יש לדייק בהגדרת עיקרון ההגנה העצמית. עיקרון זה אינו מחייב שיש ליצור אוטופיה שבמסגרתה החמאס או כל גורם לא יאיימו עוד על ישראל. רוע האדם רובץ לפתח חייו ואיום תמיד עלול להיות. עיקרון ההגנה העצמית מחייב הבטחת בטחון סביר, לא בטחון מוחלט. זה האחרון לעולם לא יכול להיות מובטח שכן האדם הוא יצור לא צפוי.

לא ברור כלל אם המדינה מבינה כל זאת, ומשקללת נכון את השיקולים הרלוונטיים. יתר על כן, לשלטון הנוכחי יש כבר מסורת של הפניית עורף לאזרחים ואי שמיעת קולם. במסגרת אי הקשב הכללי של השלטון, ספק אם הוא שומע את קולם של האזרחים המושתקים – החטופים.

אנו אפוא שליחי ציבור של החטופים, חובה עלינו לצעוק בקול רם ונישא את סבלם, השפלתם וביזויים כבני אדם. חובה עלינו לצעוק בקול את זכותם לחיים ולכבוד. עלינו לצעוק בקול זעקה מרה את תחושת השכחה שלהם ושל בני משפחותיהם, של חבריהם ושל אזרחי מדינת ישראל שליבם כואב ודואב. הפגיעה שחווים החטופים צריכה להיות פגיעה של כל אזרח. במקום בו נפגעים בני אדם בצורה כה עמוקה, לא רק שיש לאפשר להם ולדוברים בשמם לומר את אשר על ליבם; יש להם את הזכות לצעוק ולזעוק. על ראשי המידה לפתוח ליבם ואוזניהם לעניין זה ובהתנצלות עמוקה לחבק, לחמול ולעשות ככל הניתן למען החטופים ומשפחותיהם. חובה זו, המוטלת על הממשלה, אינה נעשית בפועל. הממשלה מפריחה סיסמאות שאינן יכולות להוות הצדקה ואינן מספקות נחמה לליבם של הדואבים שם במנהרות התופת וכאן במנהרות הכאב האפל. צעקה זאת היא חיונית. המפגינים דוברים בשם מי שקולו נאלם. אם

האזרחים לא יצעקו בשמם – מי יצעק? האם תצעק הממשלה שלנו, שמיום יסודה הניחה שהיא הריבון והיא המבטאת את "רצון העם הכללי", בנוסח רוסו?!

על האפקטיביות של ההפגנות. ההפגנות הן אפקטיביות ביותר, שכן הן עשויות להחזיר את השלטון הזה אל שיקול הדעת ואל האיזון. מטרת ההפגנות היא למסור לשלטון כי תפקידו אינו לנקום בעזתים, להשטיח את עזה או למגר כליל את החמאס. תפקידו אחד: הגנה על אזרחי המדינה כולל השבויים. אם יאמץ השלטון עמדה זו הוא יגיע אל המשא ומתן בידיים נקיות וללא שיקולים זרים.

כנגד זה מעלים המבקרים את הטענה כי מאבק דמוקרטי פנימי מחזק את החמאס ומעניק להם כוח להמשיך ולפגוע בחטופים. לפי טענה זו השליט הבלעדי של מדינת ישראל הוא חמאס; הוא שיקבע את סדר היום האזרחי, את המותר ואת האסור. האבסורד צועק לשמיים: מדינת ישראל יצאה למלחמה כדי להגן על אזרחיה, אך מסתבר שהיא מסרה את האזרחים החטופים לשליט האמיתי – יחיא סינוואר, על פיו יישק דבר. הוא יקבע את זכויותיהם וחובותיהם של האזרחים.

אומרים לנו שהמחאה והמאבק למען החטופים יגרמו נזק בהשגת שחרורם: החמאס ידרוש מחיר גבוה כי הוא יסיק מהמאבק הציבורי שהחברה בישראל חלשה וסחיטה. טענה זו בעייתית. ראשית, איש אינו יודע מהם שיקולי החמאס וסינוואר. ייתכן שהם מונעים מפונדמנטליזם איסלמי ולא משיקול רציונלי. במקרה הזה, הדרישה להימנע מביקורת על הממשלה כמוה ככניעה לחמאס. שנית, כנגד הפגיעה המדומיינת בחטופים עולה הפגיעה הממשית בערכי היסוד הדמוקרטיים, ובזכותם של החטופים להישמע. ממשלה זו הוכיחה לא אחת כי היא אטומה משמוע, ואי אפשר לסמוך עליה שתשמע את קולם של החטופים ושל כל מי שחרד לגורלם.

אחד מכלי הנשק הבסיסיים של הטרור הוא שיבוש ערכי היסוד המוסריים והאזרחיים של המדינה. אם המלחמה תסתיים תוך פגיעה ממשית בזכויות יסוד אחריות – משמעות הדבר הוא נצחון החמאס. לכן דווקא עתה מוטלת החובה המוסרית והאזרחית להתייצב לימין ערכי יסוד אלה ולהשמיע קול צעקה. קול זה הוא חלק מההגנה העצמית של אזרחי המדינה ממתקפת החמאס המבקש לא רק להרוג, אלא גם לפגוע פגיעה קשה באתוס המוסרי והאזרחי. החמאס רוצה לעצב את חיינו כיצורים כוחניים, נעדרי מוסר, החיים רק על חרבם. אלימות זאת לא תנוצח על-ידי אלימות המוסבת כלפי החברה; עתה יותר מתמיד העת לפעול מתוך נאמנות אזרחית ולהבהיר לשלטון שאין לו סמכות לפגוע בזכויות יסוד. התייצבות זו עומדת בבסיס הנכונות להיאבק על חיינו כאן. אנו נלחמים כדי שנוכל להמשיך לחיות במדינה שהאדם, ערכיו וזכויותיו נשמרים בהם. איננו רוצים להידמות לחמאס.

המסקנה היא חדה וברורה: יש להתמיד להפגין, שכן "כל עוד הנר דולק אפשר לתקן". נר חייהם של החטופים דולק וחובה לשומרו דולק, לפיכך חובה להוציאם ממיצר וצרה. אנו בני חורין, אנו אומרים בהפגנות לשלטון: שיקלו היטב! בדקו אם המניעים שלכם נקיים ואינכם מכניסים שיקולים זרים! בדקו האם בעת הזאת הרס מוחלט של עזה, הפסול מוסרית ומשפטית, יוביל לשחרור החטופים או למותם; האם לא בשלה השעה לפעול אחרת. ההפגנות הן מאבקנו להגנה עצמית, למעננו ולמען החטופים. אנו אחראים לגורלנו ולא סינוואר.

ב) האם קביעת תאריך לבחירות בעת הזאת עלולה לשתק את המדינה לתקופה ארוכה?

השיקול השלישי כנגד ההפגנות מתייחס לתביעה להקדמת בחירות, בטענה שמהלך כזה ישתק את המדינה. השאלה אם מדינת ישראל תשותק אינה שאלה תיאורטית אלא שאלה מעשית, כלומר מי שמניח כי בחירות ישתקו את המדינה מניח שהוא יודע את העתיד. יתר על כן, הוא מניח שעתיד זה הוא הכרחי. בסופו של דבר, השאלות היסודיות הן מעשיות: איך מארגנים את הבחירות ועד כמה משקיעים בהם. מהניסיון בבחירות לרשויות המקומיות למדנו

שאפשר לנהל בחירות מבלי לשתק את המדינה. מי שטוען שהבחירות ישתקו את המדינה חייב לנמק מהן ההצדקות לקביעה זו. הקביעה שבחירות ישתקו את המדינה היא לא יותר מתעלול לשוני רטורי, המבטא אי אמון עמוק בתבונת האזרחים, ביכולתם להיות הילד שיצביע כי בגדי המלך החדשים הם בדיה. אבל אנחנו יכולים לעשות זאת. לא על ידי טענות נגדיות, אלא בפשטות על ידי ההצבעה על כך שקביעה זו נאמרת כקביעה מוחלטת ללא נימוק. רטוריקה זו אופיינית לשלטון הנוכחי שפונה אל היסודות הלא ביקורתיים והלא רציונליים בחיינו. תכלית קביעה זו היא אחת: לחולל פחד.

בניגוד לרטוריקה זאת, עלינו להביא בחשבון את נזקיה המתמשכים של ממשלה זו ואמנה כמה מהם:

1. מאז כינונה של ממשלה זו היא פוגעת באופן קבוע ביסודות המשטר הדמוקרטי; ההפיכה המשפטית שניסתה לחולל פגעה במשפט ובחברה. היא הובילה לשיסוי הדדי. ממשלה זו אפשרה פגיעה מתמשכת בזכויות אזרח שאנו עדים לה אפילו בהפגנות. בגיבוי הממשלה המשטרה נוהגת באלימות שאינה אופיינית למשטרים דמוקרטיים.
2. המחדל הנורא שלא היה כמוהו מאז קום מדינת ישראל שולל מהממשלה את הלגיטימיות המוסרית והחברתית להמשיך לשלוט. בחירות לא יפגעו בניהול המערכה הצבאית, בחירות ישיבו את האמון בממשלה, ובהגדרת יעדי המלחמה
3. ממשלה זו עומדת על דעתה לפגוע בערך השוויון המהותי בין האזרחים. לעיתים מותר לחרוג מהשוויון כדי לתקן את המצב שיוביל, בסופו של דבר, להשגת שוויון. זו טיבה של האפליה המתקנת הבאה לקדם אוכלוסיות שנפגעו עקב היעדר שוויון. בניגוד לכך ממשלה זו פוגעת בערך יסודי זה כדי לקדם אינטרסים, אמונות או ערכים של קבוצה מסוימות. אין למדינה זכות לפגוע בשוויון באופן כה בוטה לתכלית שתנציח היעדר שוויון.
4. הממשלה כושלת בטיפול בתושבי הדרום ועוד יותר בטיפול בתושבי הצפון ההולך ונפגע באופן מתמשך.
5. הממשלה אינה מתמודדת עם שאלת היום שאחרי המלחמה ובכך מובילה את מדינת ישראל לתוצאות חמורות בכמה מישורים: משפטי, מוסרי ותודעתי. הממשלה מובילה את ישראל לבידוד בינלאומי, לא מפני שהמלחמה אינה מוצדקת אלא מפני שאין לה תוכנית סדורה כיצד לסיימה ומהו החזון ליום שאחר המלחמה.

אלה הם מקצת השיקולים לצורך בהקדמת הבחירות ככל האפשר. ההשוואה בין הרטוריקה על אודות "שיתוק המדינה" מול הנזק בהמשך השלטון הנוכחי מובילה למסקנה חד משמעית: יש לבצע בחירות בהקדם לטובת המדינה ואזרחיה ולמניעת תהליך מתמשך של התפוררות אזרחית

ג) היש דרך אובייקטיבית להערכת המצב ההומניטארי בעזה? היש תקדימים ההיסטוריים למתן סיוע הומניטארי? מהי עמדת ההגות המוסרית והמשפט בנושא זה?

צירפתי את שלוש השאלות יחדיו, שכן הן מתייחסות לאחת משאלות היסוד במלחמה זו – השאלה ההומניטרית. אפתח דווקא בשאלה השנייה שהיא השאלה היסודית. שאלת התקדימים ההיסטוריים אינה רלוונטית כלל ועיקר, שכן עובדות היסטוריות לא קובעות את הראוי והנכון. בעבר שחורים, נשים, יהודים ומיעוטים אחרים נחשבו נחותים ולכן מותרים בפגיעה. האם נלמד את הראוי ממה שהיה מקובל ונוהג?! כבר קאנט הזהיר אותנו מפני עצמנו וקבע כי השאלה היסודית היא: איך אדם חורג ועושה את הטוב, ולא איך הוא עושה את הרע. הרוע נטוע בנו. גם בטקסט המקראי נואש האל מהאדם. דווקא אחרי המבול אומר האל: "לא אוסיף לקלל עוד את האדמה בעבור האדם, כי

יצר לב האדם רע מנעוריו" (בראשית ח, כא). ההיסטוריה האנושית היא היסטוריה של רוע שלעיתים מתחפש לטוב. סטניסלב לם, סופר פולני, יהודי שחוה את אימי השואה כתב את הספר "פרובוקציה", המוקדש לניתוח הרוע האנושי. כאדם שחוה את השואה הוא איבד את האמון באדם. זאת בדומה לז'אן אמרי, שחוה את השואה במלוא עוזה. ספרו "מעבר לאשמה ולכפרה" הוא עדות בגוף ראשון על הרוע האנושי, ועל דלות כוחו של האדם לגבור על הרוע האנושי.

אולם שניהם טעו. הרוע אכן משתולל אבל אנו עדים ליכולת המופלאה של בני אדם לחרוג ולעשות את הטוב. שכן האדם הוא ייצור בן חורין, שלא ניתן ליטול ממנו חירות זאת גם על חבל התלייה. תמיד שמורה לו הזכות לומר: לא! שאלת התקדימים בעבר מביעה אי אמון עמוק באדם ובכוחו להתמודד עם הרוע. אדם המבקש לעשות את החובה המוסרית ואת הטוב, לא שואל: מה היה בעבר, אלא: מה עלי לעשות בעתיד. זהו משמעות המושג היהודי עתיק היומין "תיקון עולם": בעולם יש רוע אבל האדם נתבע לתקנו ולא לקבל זאת כעובדה מוחלטת. המסורת היהודית הקלאסית הניחה שהאדם שותף לבורא עולם. היא הרחיקה לכת וקבעה כי "כל דיין הדין דין אמת לאמיתו נעשה שותף למעשה בראשית". הרב יהושע פלק מגדולי חכמי ישראל דייק במונח "אמת לאמיתו". וטען כי אמת לאמיתו היא האמת המתחייבת בזמן ובמקום מסוימים. עמנואל קאנט לימד כי השאלה האתית היסודית היא "מה עלי לעשות" והתשובה ניתנת על ידי האתיקה ולא על ידי תקדימים.

אם כן, השאלה היסודית הרובצת לפתחנו עתה היא: מה החובה המוטלת עלינו עתה כלפי תושבי עזה שאינם מעורבים. על שאלה זו יש לענות בצורה הברורה שאינה משתמעת לשתי פנים: יש למדינת ישראל חובה מוחלטת כלפי תושבי עזה. שאלת היסוד המוסרית היא מהו הרגע שבו האדם והמדינה מתחייבים לפעול. חשוב לציין כי לא כל חובה מוסרית ומשפטית שבני-אדם מחויבים בהן חלה על המדינה; המדינה אינה אזרח או אדם יחיד.

למרות האמור אפתח את הדין באדם היחיד.

מבחינה מוסרית ומשפטית יש הבחנה בין חובה הנובעת ממצבו של הזולת שלא נגרמה על ידי הפועל לבין חובה הנגרמת כתוצאה ממעשיו של הפועל עצמו. כלל ידוע הן באתיקה והן במשפט מסומן לעיתים כעיקרון "השומרוני הטוב". מונח זה מתייחס לאירוע המסופר בברית החדשה (לוקאס, י, פס' 25-37), בו מסופר על סבלו של אדם אחד שהעוברים על פניו הסבו פניהם ממנו והמשיכו בדרכם, זאת בניגוד לשומרוני. ישו קובע כי המונח 'רע' בביטוי "ואהבתך לרעך כמוך", חל על מי שנוהג כמו השומרוני הטוב, שהושיט לסובל עזרה. חוקרים הצביעו על הזיקה שבין האמור בלוקאס לבין מקורות יהודיים. לעניינינו חובה הקטגוריה של "מת מצווה", היינו המוטל בדרך ואיש לא מטפל בקבורתו. ישנה חובה להביא "מת מצווה" לקבר ישראל, והמשנה אף קובעת: "כהן כדול ונזיר אינן מטמאין לקרוביהן, אבל מטמאין למת מצווה" (משנה נזיר ז, א). החובה לעזור לאדם חסר ישע כה גדולה עד שהיא גוברת על איסורי טומאת מת. גם הכהן, שאסור לו להתקרב למת בשל טומאה, חייב לקבור מת מצווה. חובה זו מוטלת על האדם שנקלע למצב שהוא לא גרם אותו; הכהן לא הרג את המת, אבל כיוון שהמת נוכח לפניו חלה עליו חובה הצילו. בלשון המקרא: "לא תעמוד על דם רעך" (ויקרא יט, טז).

חובה מוסרית זאת נגזרת מהעיקרון המוסרי העמוק של הזיקה בין אחריות ואשמה לבין חירות. החירות מאפשרת לאדם לחרוג ממצבו. חריגה זו מאפשרת לאדם להיעשות אחראי ואשם. קרל יאספרס בספרו "פילוסופיה" (כרך 2), הצביע על הקשר העמוק שבין חירות לאשמה. בלא חירות אדם אינו יכול להיחשב אשם. אבל החירות מאפשרת לאדם להגדיל את טווח אשמתו ואחריותו, הוא יכול לקבל עליו אשמה. אשמה זו אינה אשמה פלילית, שכן מקורה בהרחבת האחריות של האדם בן החורין, אלא היא אשמה קיומית: היא מבטאת את יכולות האדם לחרוג מהאגואיזם שלו. אשמה זו אינה כפויה על האדם. היא פעולה שבאמצעותה האני חורג מעולמו הצר כעולם נמלה. בקבלת אשמה זו מתגלה נדיבותו, חמלתו וחסדו של האדם הפועל. הוא פוסק מלהיות יש צר עין.

חובת כל אדם היא לפעול במקום שבכוחו לסייע, ואם אינו פועל הוא שותף לעוול. כל מי שלא פעל להצלת יהודים בשואה היה שותף לפשע. כמובן לכלל גורף זה יש סיוג אחד: החובה לפעול לתיקון עוול קשורה ליכולת האדם לעשות זאת. האדם אינו נתבע לעשות את מה שאין ביכולתו לעשות. במינוח האתי הקלאסי: "חייב מניח יכולת". אדם אינו חייב במה שאין ביכולתו לפעול.

האם מקביעה זו נובעת המסקנה שעל אדם להתמודד עם כל עוול שנעשה עלי אדמות? התשובה ברורה: התמודדות מעין זו חורגת מהחובה שלה כפוף האדם. מכך לא משתמע שמעשה זה אינו ראוי; אדרבה חובה עלינו לטפח בקרבנו את התחושה שתמיד יש להיאבק בעוול בכל מקום שהוא מתחולל.

עקרונות אלה יפים גם לעת הזאת. החובה לנהוג בטוב, לראות את סבלם של הלא מעורבים בעזה, משקפת את יכולת חירותנו. עקרונות אלה חלים עלינו כאזרחים. עקרון השומרוני הטוב חל רק ביחס שבין בני-אדם ולא ביחס של מדינה למדינה או גוף שמחוצה לה. אבל, אנו כבני העם היהודי שסבלנו סבל כה גדול כשהעולם שתק בשואה ולא ראה בסבלנו, אמורים לפעול אחרת. אמיל פקנהיים דיבר על המצווה התרי"ד שאושוויץ מטילה עלינו, נוסף על תרי"ג המצוות היהודיות. להערכת מצווה זו מחייבת אותנו להיות אנושיים. לא לשכוח שהרוע קיים בעולם ועלינו להיאבק בו באמצעות הגברת הטוב. עובדה היא שמדינת ישראל נענית להצלתם של אזרחים במדינות שעות באירועי אסון.

אכן, המדינה כמדינה לא מחויבת בעיקרון השומרוני הטוב. אבל כמדינת העם היהודי יש לנו צפייה שתפנים את המשמעות המוסרית של השואה ושתפעל בהתאם לעקרונות המנחים אותה זה מכבר – הושטת עזרה לזקוקים לה.

קביעות אלה תקפות בהנחה שלמדינת ישראל אין חובה לסייע לתושבי עזה, אולם טענתי היא שהמציאות של ימינו **מחייבת** את ישראל להושיט עזרה. מצבם של הלא מעורבים הורע בגין פעולת צה"ל. צה"ל אמור היה לפנות את האזרחים מתוך ההנחה שעדיף לפגוע ברכושם – שהוגדר כמטרה הכרחית ועמד גם במבחן המידתיות – מאשר לפגוע בחייהם. אבל צה"ל שינה את חיהם של התושבים הלא מעורבים ולפיכך מוטלת עליו אחריות מוחלטת לדאוג להם. גם פעולה שנעשתה כדין כדי למזער את הפגיעה לא משחררת את המדינה מחובותיה כלפי מי שפגעה בהם. חשוב לדייק מבחינה אתית: **מדינת ישראל לא אמורה רק לאשר סיוע אזרחי לתושבי עזה על ידי גורמים זרים; היא חייבת לעשות זאת בעצמה.** שכן מעשיה המוצדקים – מלחמה בשם עיקרון ההגנה העצמית – הובילו לתוצאה זו.

התחייבות המדינה חלה כבר מהרגע שבו המדינה ביצעה פעולה שתוצאותיה ידועות ומוכרות. תפיסה יסודית זו מעוגנת היטב במסורת ובמורשת היהודית, החל מהמקרא. זקני העיר, שסמוך לעירם נמצא חלל חייבים להקריב קורבן ולומר: "ידינו לא שפכה [שפכו] את הדם הזה ועינינו לא ראו" (דברים כא, ז). ברור לחלוטין שזקני העיר לא הרגו את האדם, אבל, כפי שהמסורת התלמודית מניחה, עליהם לבחון את עצמם האם נהגו בחלל בצורה נאותה. בלשון המשנה: "וכי על לבנו עלתה שזקני בית דין שופכי דמים הם!" (משנה סוטה, ט ז). תשובת המשנה ובעקבותיה התלמוד הבבלי והירושלמי מצביעים על חובת הערנות המוטלת על מנהיגי העדה, שמא נהגו שלא כהוגן.

חובה מוסרית זו נגזרת מהאחריות המוחלטת המוטלת על האדם. אחריות נגזרת מחירות, והחירות מחייבת לפעול מתוך הכרת התוצאות הנובעת ממעשה או מחדל. מדינת ישראל אחראית על פגיעה ברוכשם, בכבודם וברוחותם של הלא מעורבים בעזה. לפיכך, היא אחראית לשמירת חייהם ודאגה שלא ירעבו. זו קביעה אתית שאין ממנה פטור. יתר על כן, למימוש חובה זו יש גם טעם פרגמטי – מדינות העולם המערבי המאמצות את יסודות האתיקה עליהם דיברתי, לא יאפשרו לאורך ימים למדינת ישראל להשתחרר מחובותיה המוסריים. גם מי שמסרב למסקנות האתיות חייב לאמצן משיקולים פרגמטיים.

כנגד זה עולה הטענה שתושבי עזה הביאו את התוצאה הזאת על עצמם. טענה זו בטעות ייסודה. שכן המושג "בלתי מעורבים" שבהם אין לפגוע, מניח כי בשם עיקרון ההגנה העצמית מותר לפגוע רק במי שמסכן עתה, כאן ועכשיו.

עיקרון ההגנה העצמית לא מצדיק בחינה של תודעה פנימית או של אפשרות עתידית. חשוב לדייק: לו היה היתר מוסרי לחדור למאוויו ליבו של האדם ולתוצאות של מעשיו האפשריים, איש לא היה יוצא זכאי. יתר על כן, העתיד תמיד פתוח ומה שבני אדם יהיו בעתיד פתוח ותלוי בהם וגם בסביבה שבה הם חיים ופועלים.

ממכלול זה עולה כי השאלה על אודות אמינות המידע על פגיעה בתושבי עזה אינה רלוונטית. פגיעה ודאית בתושבי עזה יש. על מדינת ישראל ועלינו כריבוניים לדרוש מהמדינה לבחון היטב את מצבם של תושבי עזה הלא מעורבים ולהתמודד עם מציאות זאת. השאלה: "איך נדע"? אינה אמורה להיענות על ידי מישהו שמחוץ למדינת ישראל. על ישראל לדעת זאת בדיוק כשם שהיא יודעת את כל הנעשה בעזה. האתיקה מחייבת נאמנות לנראה, לעובדות; ערנות מתמדת למה שיש ולמה שאין.

האם אנו בטוחים שהמדינה בוחנת זאת ודואגת לדעת? תשובתי היא שלילית: מדינה שהכניסה את המשוואה של הסיוע ההומניטרי לתושבי עזה לשאלת הצלת החטופים, הניחה כי חיי אדם הם אובייקט למסחר: דם תמורת דם. זו טעות. בני אדם אינם אובייקטים לשימוש. זכויותיהם היסודיות אינן מותנות בזולתם. למדינת ישראל יש שתי חובות בלתי תלויות זו בזו: האחת – הצלת החטופים, השנייה – דאגה לרווחתם של תושבי עזה הלא מעורבים.

ד) מהי מלחמה צודקת ובאיזה שלב מלחמה צודקת מאבדת את הלגיטימיות שלה? האם הבסת החמאס היא תכלית ראויה של המלחמה?

כפי שכתבתי בפתיחה, התכלית היחידה המצדיקה מלחמה היא עקרון ההגנה העצמית. מלחמה שיש לה תכלית אחרת היא מלחמה אסורה. חשוב להדגיש: תכלית המלחמה אינה ניצחון על החמאס. המונח "ניצחון" הלקוח ממשחקים אינו רלוונטי ליעדי מלחמה המנוהלת על בסיס כללים דמוקרטיים ומוסריים. אכן, בהתאמה לחוק נאמר במסמך "רוח צה"ל": "מטרת צה"ל היא להגן על קיומה של מדינת ישראל ועל עצמאותה, ולסכל מאמצי אויב לשבש את אורח חיים התקין בה". השאלה האם הושגה הגנה עצמית מספקת לאזרחי מדינת ישראל היא המבחן היחיד למשך המלחמה. המלחמה הופכת לבלתי לגיטימית כשהיא פועלת ממניעים אחרים.

הקביעה שתכלית המלחמה היא הסרה מוחלטת של איום המאס שואבת רטוריקה זו ממלחמות עתיקות או ממשחקי ספורט כמו כדורגל או כדורסל. יתר על כן, הביטוי "הבסת החמאס" הוא רב משמעי ומעורפל: האם הבסת החמאס כולל גם הבסת הרעיונות של החמאס? האם הבסת החמאס כולל גם הבסת כל מי שהיה אי פעם חבר בחמאס או שיש חשש שבבוא היום עלול להיות איש חמאס? שאלות אלה הן הצד השני של המטבע הלשוני "ניצחון על החמאס". מטבעות לשון אלה מובילים את הממשלה והחברה להתעלם מהתכלית הראויה היחידה שבשמה ראוי לצאת למלחמה ובשמה מחרפים חיילות וחיילי צה"ל את נפשם: עיקרון ההגנה העצמית. לוחמות ולוחמי צה"ל אינם ארגון כלים שניתן לשחק בו, כשהתשלום הוא חייהם של מי שאין לפגוע בהם.

המדינה אמורה הייתה לכוון את מבטה אל שאלות אלה: מתי יושב הבטחון לחיי אזרחי המדינה ומתי יוכלו הם לשוב ולחיות ברווחה ובשגשוג בלא איום. שאלות אלה אמורות להפנות את המבט פנימה – אל בדיקת היחס בין המצב הרצוי במלחמה לבין המצב הרצוי בישראל. רק כך מלחמה היא מלחמה צודקת. הרושם הוא שמדינת ישראל מפנה את מבטה החוצה, אל עבר מטרה לא ברורה – השמדת החמאס, כתכלית עצמאית ובלעדית מבלי לבחון את התאמתו ליעדי המלחמה הרצויים.

ה) סיסמת ימי המלחמה היא "ביחד ננצח". האם סיסמה זו וההתגייסות למלחמה משקפת סולידריות חברתית?

1. על אחדות וחד-ממדיות

האחדות שכה מרבים לדבר עליה נוסחה בקביעה "ביחד ננצח", שהפכה לסיסמה רווחת של זמן המלחמה. היא משקפת כנראה את החוויה שבעת המלחמה הנוראה שאנו מצויים בה, התגלתה רוח של אחדות בקרב הלוחמים והאזרחים כאחד, שהתלכדו יחדיו למטרה אחת – הגנה על מדינת ישראל ואזרחיה. ביטוי זה משרטט בבהירות את טיבה של האחדות הפונקציונלית; האחדות אינה תכלית עצמאית, אלא אמצעי לניצחון. עיקר הכובד בסיסמה "ביחד ננצח" מועתק מהביטוי "ביחד" אל הביטוי "ננצח". החברה בישראל אמורה להתגבש להשגת תכלית אחת, שהיא בלבד היסוד היוצר אחדות חברתית-תרבותית. אין לכחד כי כוחה של אחדות זו רב: לוחמות ולוחמים, אזרחיות ואזרחים, נרתמים למאמץ המלחמתי, ומתגלים רגעים של עוז רוח נדיר של בני אדם המוסרים את נפשם למען האזרחים ולמען חבריהם וחברותיהם הלוחמים. אחדות זו יוצרת גם קרבת לבבות ותחושת שותפות. אין להקל ראש בחשיבותם של רגעים אלה. ברם ההשלכות של רגעי אחדות אלה על החיים שאחר המלחמה הן בגדר שאלה פתוחה. המלחמה דורשת מהחברה ומהלוחמים להשהות את השאלות החברתיות; לכאורה, תהום מפרידה בין השישה לשבעה באוקטובר; המלחמה כיסתה על המחלוקות, הפערים והסדקים שנבעו בחברה, ורגעים של אחדות מופלאה הופיעו.

ברם, האחדות שב"ביחד ננצח" מייצרת סדרה ארוכה של שאלות. כך למשל, אם העיקר המאחד הוא הניצחון, מה טיב היחסים הפנימיים שאמורים להתקם בתוך הקהילה עצמה, ובינה לבין קהילות אחרות? דומה שהסיסמה "ביחד ננצח" מממשת את הזיותיה של מלכת הלבבות בספר אליס בארץ הפלאות. מלכת הלבבות לא מקבלת את השינוי והגיוון ו"פותרת" בעיה זו על ידי עריפת הראשים כדי שכולם יהיו בגובה אחיד. בכך היא מבקשת ליצור אדם חד-ממדי, כך שכל יחיד הוא שעתוק של הזולת. הזולת עצמו אינו יותר מאשר היש המדומיין, ה"לא-איש" כביטוי של איבסן במחזה פר גינט. ה"לא איש" שולל את היחידות הנבדלת; הוא אינו חש נינוח עם ההבדלים. מרטין היידגר אפיין סוג קיום זה בתור ה-"das man". המילית "das" חלה על אובייקטים ולא על בני אדם. השימוש של היידגר בצירוף "das man" משמעו שהמסומן במונח זה איבד את יחידותו, ונעשה ליש סתמי, מעין אובייקט. אדם זה מגלה דאגה עמוקה לסגירת המרחק והשונוות שבינו לבין זולתו. אפשרויות הקיום והמימוש העצמי שלו נקבעות על ידי אחרים. ואולם היידגר מדגיש כי האחרים הללו אינם אחרים מסוימים ומוגדרים; הם כל אחד ואף אחד: ה"מיי" אינו זה או זה, אינו האדם עצמו, לא כמה אנשים ואפילו לא הסכום הכולל שלהם. ה"מיי" הוא ה"סתם", ה-"das man". התשובה לשאלת אודות ה"מיי" של ה-"das man" [...] היא "אף אחד", להם נכנע ה-"das man" בהיותו כלול בתוך האחרים.

מהלך כולל זה שולל את הזהות בשני מובנים עיקריים: במובן הראשון, המרת עיקרון הזהות בעיקרון הזיהוי. זיהויו של אדם נעשה מבחוץ, בידי חברה או מדינה המזהה אדם. אבל הזיהוי אינו בהכרח מבטא את זהותו של האדם. שכן בפעולת הזיהוי, האדם נעשה לאובייקט של המזהים ולא לסובייקט, המכוון ומייצר את זהותו. זהות האדם נהגית בגוף ראשון, על-ידי האדם עצמו, החושב את עצמו, המספר את עצמו והשופט את עצמו. שיח זהות מחייב קשב, העמדת הזולת במרכז וויתור על עקרון הזיהוי. אכן, יש מצבים שבני אדם מכנים עצמם תחת הזיהוי ומוותרים על זהותם. אבל בפעולה זו נשללים פניה המורכבים של הזהות. הזיהוי מייצר אדם חד-ממדי: יהודי, ערבי, פלסטיני, וכו'. הזהות חותרת תחת עיקרון זה. הזיהוי, גם אם הוא לעיתים הכרחי, מאיים על הזהות. הוא יוצר אחידות. בלשונו של הגל: "בלילה כל הפרות שחורות". אין בזיהוי מקום לשונוות ולהבדל. האיום של הזיהוי עלול לחדור אל הוויית האדם עצמו, שעשוי לאמץ את הזיהוי ולפעול על פיו.

במובן השני, עיקרון הזיהוי נעשה על בסיס תכונה אחת, אותה כינה יוז "תכונה ראשית". "תכונות" השחור נתפסה, בעת שכתב את מחקרו, כתכונה ראשית, שממנה נגזרו "תכונות משניות". כך לדוגמה בחברה הטרוגנית של שחורים ממעמד כלכלי גבוה ושחורים ממעמד חברתי נמוך, הצבע נתפס כתכונה ראשית. לפיכך, אם התחוללה גניבה בסביבה, היא יוחסה לשחורים, שכן התכונה הראשית של השחור מחוללת את התכונה המשנית גניבה. קשה להפריז בחשיבות ממצאים אלה לבחינת המציאות הישראלית בעת הזאת. הסיסמא "ביחד ננצח" ממירה את עיקרון הזהות בעיקרון הזיהוי ויוצרת זיהוי חד-ממדי: יהודי, ערבי, פלסטיני, אויב, וכדומה. חד-ממדיות זו לא נותרת על מכונה; היא חודרת לתוך הוויית קיומנו – "ביחד ננצח" הופך את כולם ליצורים חד-ממדיים המסווגים לשתי מסגרות מנוגדות: האחת "ביחד ננצח", והשנייה, כל מי שלא חונה במסגרת זאת מוגדר כאויב, שונא, כמי שקיומו המוסרי מפוקפק.

לאמיתו של דבר, המלחמה העצימה תהליך שקדם לה. מבחינה מבנית, החברה שלפני המלחמה כמו החברה שבמלחמה, מאורגנת סביב עיקרון חד-ממדי. ערב המלחמה חולקה החברה על בסיס העיקרון הפוליטי: ימין, שמאל; בוגדים ונאמנים. עיקרון שהעלים את ההקשרים השונים שבהם יחידים וחברות פועלים. זיהויים של בני אדם יצר את "האדם החד-ממדי". המלחמה לא העלימה חד-ממדיות זו אלא המירה את תוכנה: מעתה כולם מאוחדים ומתייצבים כאיש אחד למטרה הרצויה – הניצחון. האדם החד-ממדי של טרום המלחמה הומר באדם החברתי החד-ממדי של המלחמה, שסיסמתו, בלשונם של שלושת המוסקטרים, גיבוריו של אלכסנדר דיומא האב: "אחד בשביל כולם, כולם בשביל אחד". אבל האם הסדקים החברתיים שנוצרו לפני המלחמה מצאו ריפוי? האם התחוללה מהפכה חברתית שאיחתה את השסע והפירוד שקדמו למלחמה? האם השתחררו עתה מהקיום החד-ממדי? לכאורה, מלחמות לא מרפאות שסעים וטראומות.

2. על אחדות חברתית פתוחה

כנקודת פתיחה לדיון ניעזר בהבחנה הקלאסית של פרדיננד טניס בין שני סוגי חברות: "גזלשפט", אותה אסמן במונח "חברה", ו"גמיינשפט", אותה אסמן במונח "קהילה". גזלשפט היא חברה שיש לה תכלית חיצונית, למשל צבא, שהרי לצבא יש תכלית חיצונית – הגנה על אזרחי המדינה. הביטוי "ביחד ננצח" מדגים יפה סוג חברות זה: על החברה (צבא) לפעול כדי לממש תכלית ראויה – ניצחון על האויב, התגברות על הרוע ושחרור החטופים. המיקוד המשימתי יוצר קשרי רעות ואחוה שייתכן שיחלחלו לחברה גם בימים שאחריה. אבל בתום המלחמה, על המיקוד להשתנות, על החברה להיעשות לקהילה. בגמיינשפט מכוננת קהילה שמיקודה הוא פנימי: חברות וחברי הקהילה פונים זה אל זה, קשובים זה אל זה ומשימתם היא עיצוב חברה שיש לשותפיה עניין אמיתי זה בזה, הכרת כבוד לעולם של הזולת ומאמץ מתמשך למציאת הטוב המשותף שלא ישפיל איש ויבטא את המיטב עבור כל בני הקהילה.

מנקודת מבט זו הגזלשפט מטשטש את ההבדלים והשונויות החברתית-פוליטית. הלחימה מאז השבעה באוקטובר אכן העלימה את השסעים החברתיים שקדמו למלחמה, ולרגעים אנו חשים שגמיינשפט חדש הולך ונבנה. אבל קהילה חדשה זו נבנית על בסיס תכלית חיצונית – הישג מלחמתי – ולא בהכרח על בסיס עניין וקשב הדדיים. כדי שהמלחמה תיעשה לכוח מניע לעיצוב גמיינשפט, היינו קהילה חדשה, חייב להתחולל תהליך עמוק של פתיחות לזולת. תהליך זה פותח בסילוק מטפיזיקה, תיאולוגיה או הנחות מוקדמות אחרות מהשיח החברתי. בשיח זה, כל בני החברה הם בעלי ערך פנימי זהה ואיש אינו אמור לצפות לטרנספורמציה של זולתו. יתר על כן, לאיש אין מפתח להבנת עולמו של הזולת יותר טוב ממנו. השיח והזיקה ההדדית חייבים להיות מיוסדים על חיוב העובדה כי הקשרי החיים השונים שבהם אנו מממשים את עצמנו עשויים להיות מנוגדים זה לזה: ערבי ישראלי או יהודי

ישראלי, אדם דתי או אדם חילוני, מוצאים עצמם בהקשר חיים אחד וחולקים רשת משמעות זהה, שבה להבדל בין הערביות ליהודיות, או בין דתיות לחילון, או להשקפות פוליטיות שונות, אין משמעות. רופאים, כלכלנים, פועלי בניין וכדומה חולקים רשת משמעות אחת שבה ההבדלים ביניהם אינם רלוונטיים, אבל בעולמם הייחודי, הנבדלות ביניהם היא בעלת משמעות. הסתירות חודרות ללב הקיום האישי של יחידים וחברות, שכן בני אדם הם ממלכה של זהויות. לפיכך האחידות של זהותם היא דינמית, פתוחה ומלאה סתירות. אנו ממלכה של כוכבים, ולא כוכב בודד אחד, היתה לעצמו. פרוגרמת חיים החותרת להעלים את הסתירות בינינו היא פרוגרמה המשטיחה את החיים, מרדדת אותם והופכת אותם לחיים מופשטים. הסתירה והמתח הפנימי בחיי אדם הם המקום שממנו צומחים חיי אדם. ברקמת הסתירות אנו מוצאים דרך לחיים משותפים. הסופר שלמה ניצן, בספרו **צבת בצבת** כתב: "הסתירות – תקרא להן קרעים, תקרא להן סתירות – אין אדם נקרא לגבור עליהן אלא לחיות בהן. כמו בחלומות כמו בכמיהות. לפי שבכל מימוש נגרע משהו וכל סיום – ריח של מיתה עולה ממנו" (עמ' 25).

הסתירה מחייבת אותנו למקם את עצמנו ביחס למכלול הקשרי חיינו. היא מלמדת אותנו כי תנועת החיים כרוכה במתח ואיזון מתמשכים. הסתירה מלמדת אותנו צניעות ומחייבת אותנו להתוודע לחולשה האנושית שהיא גם מקור יופיו של האנושי. כיצור אנוש אנו נדים ונעים בתוך הקשרי חיינו ומנסים לאזנם, לפרשם מחדש ולתאם ביניהם. לעתים אנו מצליחים בכך ולעתים עלינו להודות כי אי העקביות היא יסוד מוסד בחיינו, וכי הקיום האנושי מכתוב לנו חיים של התמודדות עם הסתירה העצמית. איננו יצורים הרמוניים.

מכלול זה משתקף במבנה הקיום החברתי בישראל. יחידים וחברות פוגשים זה בזה במרחב הציבורי אליו הם מביאים את מלאות קיומם, ובכלל זה את הסתירות המכוננות את זהותם. במרחב זה חיים ערבים ויהודים, גברים ונשים, חילונים ודתיים. בני אדם נושאים את מכלול הווייתם לכל מקום שבו הם נמצאים; הם לעולם לא רק בני אדם, הם תמיד בני אדם שבאפיונם התרבותי-חברתי יש גם יסוד מבדיל ומבחיך ולעתים סותר ושולל את הזולת. הערבים מביאים למרחב הציבורי את תקוותיהם ותסכוליהם, את ייאושם וציפיותיהם, בדיוק כמו היהודים; יהודים בעלי זהויות שונות מביאים לשיחה חלומות, תסכולים ותקוות שונות. אסור להעלים זאת, וגם אי אפשר להעלים זאת, כי זהותנו היא מי שאנחנו. הסתירות עוטפות את חיינו האישיים ואת חיינו הציבוריים; הערבי או היהודי בעלי החלומות המשיחיים לא יעלמו – זו זהותם ואותה הם מביאים למרחב הציבורי.

מרחבי חיינו לא אמורים להעלים סתירות אלה; הן נועדו לאפשר קיום דיאלקטי הנבנה על הקשרי חיים משותפים שאותם חולקים יחד בני אדם. הקשרים אלה יכולים להיות קשורים לחוויות המקום, לשפה, לטעמים ולישראליות. ישראליות זו, הנוכחת בחיינו, מספקת לנו אוריינטציה ומשמעות. הישראליות אמורה להיות חזקה דיה לשאת את הסתירות המונכחות בשיח הציבורי. היא פרויקט חיים מתמשך. במסגרת השיח הציבורי, הסתירות נוכחות, אבל דווקא נוכחותן מונעת את זרעי הפורענות שישנם, אם ישנם, בתוך רכיבי הזהות. היא מונעת את הפורענות לא משום שיש לה פתרון קסם לסתירות, אלא באמצעות החיים הממשיים עצמם. אנו פוגשים בזולתנו השונה, לומדים לקבלו ולהכילו. שיח זה, הנוצר במפגש, הוא המקום שבו צומחים יחסי החמלה והרגישות של כל אדם לזולתו.

תרבות וחברה אמורים להיבנות על ידי נוכחות מלאה של השותפים לחברה, ולא על ידי הסתרתם והעלמתם. אין דרך לברוא את האדם מחדש ואין דרך להעלים מאוויים, דחפים, חלומות ותסכולים. תרבות וחברה אמורות ליצור מרחב חיים שבו מכלול הזהות נוכח, ודווקא נוכחותה הגלויה והמדוברת של הזהות היא מקום המרפא המאפשר קיום משותף. הדיבור והמפגש הבין-אנושי מייסד מרחב תרפויטי משחרר: ערבים ויהודים, חילונים ודתיים, גברים ונשים, הפוגשים אלו את אלו במלוא הווייתם, במכלול חייהם, ללא צורך בהסתרה, לומדים

לחיות את אי-העקביות של חייהם מחדש. המפגש עם מלאות פניו של הזולת הולך ונעשה גורם מרסן המייצר בלימה עצמית. מרחב שיח פתוח מסלק חומות, מאפשר פתיחות וריסון עצמיים. החלומות והמאוויים לא נעלמים, הם חוזרים להיות נוכחות במרחבים הפנימיים.

שיח מעין זה אמור להיות לא-היררכי. הוא חייב להיות מיוסד על כבוד הדדי לעולמו הפרטיקולרי הסותר של הזולת, כבוד המאפשר את נוכחותו המלאה של הזולת, גם אם היא נושאת בחובה את האפשרות שהסתירות יהפכו לקונפליקטים קשים שיתפרצו החוצה. מניעת ההתפרצות לא אמורה להיעשות על ידי שלילת חלומות ומאוויים סותרים, אלא על ידי הכרה בקיומם וניתוב השיח למרחבים שבהם הקשרי החיים המשותפים מאפשרים זיקה הדדית שאינה מוחקת את הסתירה. פתיחות לזולת אינה נבנית על שכחה או מחיקה; היא נבנית על היכולת לחרוג מהסותר ולשוב אליו כאחד.

שיח זה לא יתחולל על ידי נאומים וטקסים בכיכרות או על ידי פתרונות קסם מוחקי זהות בדמות מטפיזיקה, תיאולוגיה או אידיאולוגיה נוקשה. הוא יתקיים רק אם נניח כי אנו יצורים קונקרטיים נושאי זהויות, שיש בהן רכיבים סותרים שלא יעלמו. מרחב החיים האנושי המשותף אינו של הרמוניה ואחידות, כי חיי אנוש אינם כאלה, ובכל זאת, אנו יכולים למצוא שיתוף וקירבה. עיצוב מרחב של שותפות וכינונו של "האנחנו" הם אתגר קיומי, אֶתִי ופוליטי. הסירוב להיענות לו פוגע בתשתית הקיום האנושי ובתשתית קיומנו כמדינה. אוי לנו אם נצא מהמלחמה הנוראה הזאת ללא התקווה כי אפשר אחרת, כי זרע האחדות שצמח לרגע במלחמה יכול לפרוח בגן חיינו המלא שונות וגיוון.

שיח פתוח זה הוא אתגר מתמשך. גודש המלל הציבורי פועל כנגד מאוויים אלה, וגם נשות ואנשי חינוך נחשפים אליו. השיח החינוכי שקוע בתוך מרחב ציבורי חד-ממדי, שאינו מותיר מקום לסימני שאלה, ביקורת ותפיסות עולם פלורליסטיות. במובן עמוק, מרחב זה פוגע בתשתית המוסרית של חיינו. שהרי המוסר מבטא את אחריותו האוטונומית של כל אדם לעצמו ולחברתו. באופן דומה המרחב החינוכי אמור לפתח רגישות לשונות ולגיוון תרבותי. אבל גלי ההדף של ה"ביחד ננצח" דוחקים את הקהילה אל עבר החד-ממדיות. בעת הזאת הקשב לזולת, הפתיחות לעולמם השונה של בני-אדם, לתרבויות ולחברות – נדחקים לשוליים. בעת הזאת האתגר של "לכל איש שם", המחייב אתיקה של נוכחות מלאה של בני אדם כיצורים קונקרטיים, עומד למבחן הדרמטי ביותר. תהליך חינוכי בעת הזאת מחויב להתייבב לימין האנושיות, ולימין המורכבות, כי רק הן משקפות את חיינו ורק הן עשויות ליצור תקווה לחיים אנושיים מלאים. בעת הזאת אנשי ונשות החינוך חייבים לשלול את הראוי לשלילה – עקרון החד-ממדיות – ולאפשר צמיחה של קהילת "אנחנו" המשקפת קיום אנושי הניזון ממכלול המעגלים המעצבים את זהותנו: המעגל הפרטי, המשפחתי, הקהילתי והמדיני, ומעליהם המעגל האנושי האוניברסלי המבטא את השותפות האנושית. כפי שכתב ג'ון דאן: "אף אדם אינו אי המנותק מיבשת", ולפיכך חובה מוטלת על כל יחיד להשתתף בבניין אנושי שיעניק משמעות ולהיאבק בפיתוי להידחק את החד-ממדיות. מאבק זה הוא סיזיפי, שכן הפיתוי לחד-ממדיות רובץ תמיד לפתחו של הקיום האנושי; התשוקה להיבלע ברוב, לחשוב כמו כולם ולא להיות שונה. בעת מלחמה פיתוי זה אף מתעצם, שכן המלחמה דורשת, לכאורה, אחדות: "כשהתותחים רועמים על הרוח לדמוס". אבל מי שמודע לכך כי אחריותו על חייו היא אינסופית, ואיש לא יכול להמיר זולתו, חייב להתייבב, גם במחיר שיוצג כאויב העם. הכשלון אורב תמיד לפתחנו, אבל הכשלון והתבוסה הם מנת חלקנו האנושית. בלשונו של המחנך הנודע פרננד דלייני בפואמה 'זרעי פרחים': "הדלק שלנו הוא הכישלון היום יומי". אבל הכישלון לא אמור להרתיע; היפכו של דבר: הוא הופך את חובת התיקון למשימה מתמדת הנפרשת לאורך חיינו. כי תמיד אנו עלולים לנטות אל החד-ממדי ואל התיוג המשחררים אותנו מהאחריות האינסופית כלפי זולתנו.

3. על הסולידריות

לא אכנס כאן לדיון מפורט על משמעותה של הסולידריות, בכך עסקתי בספריי "העת הזאת: הגות יהודית במבחן ההווה", ו"מול אחרים ואחרות: אתיקה של הנאמנות לנראה". כאן אתמקד בסולידריות שאכנה "סולידריות ריאליסטית". סולידריות זאת אינה מייצגת מהות אידאלית מופשטת, כגון: העם היהודי, הגורל היהודי וכיוצא בזה. סולידריות ריאלית מופנית אל עבר בני-אדם קונקרטיים, שיש להם שם ופנים. סולידריות זו מותנת בסילוק ההפשטות המבטאות תפיסה מהותנית. היא מתמקדת ב"כאן" וב"עכשיו", בבני-אדם קונקרטיים הניצבים מולי. בני-אדם אלה אינם מייצגים ישויות מופשטות כגון: יהודים או ערבים, חרדים או חילונים וכיוצא בזה.

הנחת המוצא של סולידריות ריאלית היא שלמרות שבני-אדם שונים זה מזה, הם יכולים לכוון קהילת "אנחנו". יתר על כן, השונות וההבדל בין בני-אדם מוחל לתוך ה"אנחנו". שהרי לגבי הסולידריות הריאלית, ההבדלים והשונות הם נקודת מוצא של קהילת אנחנו ריאלית. בני-אדם אינם שעתוק או רפליקה; כיצור אנוש, בני אדם שונים זה מזה. קהילת ה"אנחנו" היא פנייה אל בני אדם ממשיים. סולידריות זו לא נבנית על בסיס תכלית שמחוצה לה. היא משקפת את הרצון לחיות בצוותא תוך פתיחות, הבנה ואמון. סולידריות זו משמעה וויתור על עמדה היררכית, שלפיה האני נושא את הערכים התקפים לכולם. סולידריות זו אינה עובדה נתונה. היא מחייבת תהליך מתמשך של קשב לזולת ויציאה אליו. קהילה סולידרית אינה נבנית על ידי אחדות מדומיינת, השוללת הבדלים. היפוכו של דבר: היא נבנית על ידי ההכרה בהבדלים מצד אחד ועל בסיס הרצון בחיים משותפים מצד אחר, ולפיכך היא אמורה להכיל סתירות. היא אינה נבנית על ידי שלילת הזולת אלא על ידי הרצון לחיות עם הזולת. היא מבוססת על פתיחות הלב. ברור אפוא כי סולידריות זו אינה עובדה נתונה, היא תהליך ההולך ונבנה באופן מתמשך.

סולידריות כלל ישראלית זורחת לעיתים. אבל כנגדה פועלים כוחות מפרקים, ואצביע על כמה מהם. ראשית, בישראל של היום שיח הזיהוי מקבע חברות שלמות תחת תיוג מבדיל: ערבים, יהודים; שמאל, ימין; דתיים, חילוניים; וכיוצא בזה. שנית, הלחץ החברתי המתמיד של "ביחד ננצח". כפי שצוין לעיל, תהליכי תיוג שוללים קשב ופתיחות וממוקדים במטרה. שלישית, הלחץ הפוליטי. כבר בעבר טען הסוציולוג יונתן שפירא בספרו "חברה בשבי הפוליטיקאים", שנכתב לפני עשורים רבים, כי ישראל היא חברה השבויה כליל על ידי הפוליטיקאים, שהם גיבוריה והם נביאיה. מאז התחוללו תמורות רבות. פוליטיקאים איבדו את מעמדם הרם. אבל העובדה שהם איבדו את כוחם בשיח הציבורי חוללה במשך השנים תפנית חמורה: רבים מהפוליטיקאים מעוניינים לשבש ולפגוע במרחב הציבורי. ראינו זאת באירועים שקדמו למלחמה. מאז ועד עתה המרחב הציבורי נתפס כאיום על פוליטיקאים. עתה מופנה כוח רב נגד מרחב זה וחוזרות ועולות הטענות כי במרחב זה נוצרים הקרעים והשסעים שיובילו לאסון. מהלך זה אופייני לשיח של פוליטיקאים: הם מניחים שלא הם גורמי הקרע, שכן הם המבטאים את הרצון הכללי, ולפיכך הם מפנים את נשקם אל עבר המרחב הציבורי, שלטענתם הוא המקור לפגיעה באחדות.

ו) התומכים במאבק למען החטופים שייכים, לכאורה, למחנה אחד – המחנה החילוני-ליברלי. האם תיאור זה אכן נכון? ואם כן, כיצד אפשר להפוך את המאבק למען החטופים למאבק כלל ישראלי?

איני יודע לתת תשובה לשאלות העובדתיות. תשובה מוסמכת מחייבת מחקר אמפירי. איני יודע גם אם נכונות הקביעות כי "התמיכה בחטופים הפכה מחנאית" שכן "רוב ציבור החטופים הוא חילוני וליברלי". האתגרים שצריך להתמודד עמם הם אלו: ראשית, השאלה האתית: מה החובות המוטלות עלינו בעת הזאת. מה עלינו לעשות. במסגרת שאלה זו עלינו ללבן כראוי את החובה לפעולה למען החטופים (בנספח לטקסט זה תובא בשלמות את המסה

שכתבתי "דמוקרטיה בהשגחה" שחלקה שולב בתשובות שנכתבו לעיל). שנית, **שאלת החובות החברתית-תרבותית** המוטלת עלינו. במסגרת שאלה זו עלינו להגביר את ייסודם של מרחבי השיח הציבורי שבהם יתקיים דיון ממוקד בהתמודדות עם מכלול השאלות של החוטפים. שיח זה אינו רק מלל ריק. יש להמשיך במסע אל התודעה של החברה הישראלית, תחת הכותרת 'לכל איש יש שם'. חשוב להתמקד בחובות ולא בשאלות צדדיות שאינן מסייעות במאומה.

ז) מהן המחאות הלגיטימיות להחלפת שלטון והאם מחאות "מנומסות" עשויות להביא להחלפת שלטון?

קשה להעריך אילו מחאות עובדות. ההיסטוריה של ההפגנות והמחאות לא תסייע לנו כאן. מבחינה עקרונית, מחאה היא זכות אזרחית להתמודד עם עוול שאזרחים סבורים שנעשה להם. אבל היא עשויה להיחשב גם כחובה אזרחית הנגזרת מאחריות האזרח למדינה. אין הפגנות מנומסות והפגנות שאינן מנומסות. יש הפגנות חוקיות והפגנות שאינן חוקיות: הפגנות חוקיות מבטאות את הקול האזרחי במסגרת כללי המשחק, ואילו הפגנות לא חוקיות מפרות את החוק.

לעיתים הפרות אלה משקפות אי-ציות אזרחי, המביא בחשבון שאי ציות זה אינו חוקי. מבצעי אי ציות אזרחי נכונים להיעצר, שכן זהו המחיר שהם מוכנים לשלם בגין ביקורתם את השלטון. לא אוכל להיכנס כאן לדיון מורחב בשאלות הנוגעות לאי ציות אזרחי. על כך ראו את מה שכתבתי ב"מסה על הצדקת אי-ציות אזרחי בגין פגיעה ביסודות החוקיות". בכל מקרה, בשום תנאי אין לבצע מחאות אלימות. במדינה דמוקרטיות אלימות אינה חלק מהמשחק; אלימות היא פתיחת השער למלחמת אזרחים.

ח) האם התקיימו בישראל בעבר מחאות שאינן קשורות לפלסטינים שערביי ישראל השתתפו בהן באופן פעיל? כיצד יוצרים חברה אזרחית ומתפקדת, ומהו השלב היסודי בבנייתה של חובה אזרחית?

צרפתי כאן שתי שאלות הקשורות זו בזו, ואדון בהם לפי סדר הגיוני. חברה אזרחית אינה זהה עם השלטון ואינה מותנית בו. היא פועלת במרחב הציבורי, ולא הפוליטי, ומממשת את רצונם של האזרחים שלא התממש בחוק או במדיניות של השלטון. במקרים רבים היא משלימה פערים שהשלטון לא הסדיר. טלו לדוגמה ארגונים כמו 'יד שרה', 'התנועה לאיכות השלטון', 'זק"א', וכיוצא באלה. חברה אזרחית נוצרת במקום שבו אזרחי מדינה מבינים שהשלטון אינו מחליף אותם ואינם פועל במקומם. הפערים בין מה שהמדינה מבטיחה לבין הנדרש יושלמו על ידי החברה האזרחית. חברה אזרחית היא גם המקום שבו פועלים לביקורת השלטון והכנסת.

מכלול החיים הציבוריים מבטא את החברה האזרחית. בישראל של ימינו יש חברה אזרחית רחבה וזו עדות ליסוד הדמוקרטי בחיינו. בישראל האזרח אינו יש פסיבי, ובני-אדם רבים פועלים למען האזרחים ולמען מרחב חיים טוב יותר מזה שהשלטון יוצר.

מחאות והפגנות משקפות לא רק דאגה לזכויות פרטיות, אלא גם דאגה לחברה ולמשטר. על רקע זה השאלה ביחס לערביי ישראל מביכה. אזרחי ישראל הם אזרחים שאמורים להיות אזרחים שווים זכויות בישראל. לאזרחים אלה יש מגוון של זכויות אזרחיות הנשללות מהן. חישובו על היעדר חוק יסוד השוויון בישראל! חישובו על ההפליה המתמשכת שלהם בהקשרים רבים בחיינו. יתר על כן, אזרחי ישראל הערבים נתבעים פעם אחר פעם להצהיר על נאמנותם לישראל, הם פלח האוכלוסייה האזרחית היחיד הנבחן מבעד לפרספקטיבה של הנאמנות.

לא אוכל להרחיב כאן בניתוח מושג הנאמנות. אציין רק כי שימוש זה במונח ביחס בהקשר פוליטי פסול לחלוטין. אזרח נתבע לציית לחוקים; הוא אינו נתבע להיות נאמן למדינה. שכן נאמנות היא יחס שבין האדם לבין ערכיו ואמונותיו. במדינה הדמוקרטית אמונות וערכים הם עניינם של בני-אדם. עניינה של המדינה הוא הציות לחוק.

אבל בישראל של היום האזרחים הערבים נתבעים לנאמנות ואפילו לנאמנות יתר. השאלה שהוצגה רומזת לכך כי הערבים עומדים למבחן נאמנות על בסיס השתתפותם במחאות, קרי שותפותם בחברה האזרחית, בעניינים שאינם נוגעים להם. הנחות היסוד של השאלה אינן ראויות. מותר לאזרחים לא להיות מעורבים, מותר להם להיות מעורבים בהפגנות הנוגעות רק להם, ומותר להם להיות מעורבים בעניינים הנוגעים לכלל. אכן בישראל יש יחידים וחברות שאינם מפגינים בעניינים כלליים, כגון חלק ניכר מהחברה החרדית, ויש המפגינים רק למען ענייניהם, כגון החברה החרדית ויש שאינם מוחים ומפגינים כלל. החירות שהמדינה מבטיחה לאזרחים מאפשרת גם אי-התערבות. חברה אזרחית אינה בהכרח קהילה, שכן היא סוג של התארגנות להשגת תכליות אזרחיות ראויות. חברה זו היא מסגרת וולונטרית ובמסגרתה פועלים גופים שונים להשגת תכליות אזרחיות ראויות שונות.

ט) האם השלטון נבחן על בסיס הכוונות המיוחסות לו?

שלטון אינו נבחן על פי כוונותיו אלא על בסיס מעשיו ומחדליו. אני מציע להתייחס בזהירות לתקשורת הנוטה לעיתים לאמץ את קביעתו של ניטשה, שלפיה אין עובדות יש רק פירושים. בעידן הדיגיטלי של ימינו המלל ממיר לעיתים את העובדות, והדיבור את מה שדורש ניתוח וביקורת מתמשכים. בעולמנו, שבו הבערות הפכה לתופעה המאפשרת שיח ולא השוללת שיח, טוב נעשה אם נייחס בזהירות אל "מידע" הזרם באופן מילולי ללא גבול בתקשורת.

המלצתי היא להיעשות לאזרחים ביקורתיים כדי להגיע אל האמת העובדתית, ולבחון כמידת האפשר את מצב העניינים בעולם, בכל סוגיה. הפירוש של עובדות נתונות אלה, במידה שיימצאו, הוא על דעתנו. לפיכך, במקרים מסוימים, אזרחים פועלים כנגד מה שנראה בעיניהם שגוי מבחינת החוק או מבחינת המדיניות של הממשלה – הם מבצעים אי ציות אזרחי (כאמור), לא אוכל להיכנס כאן לדיון מפורט בסוגיה זו, ראו על כך המסה שכתבתי בעניין: "מסה על הצדקת אי-ציות אזרחי בגין פגיעה ביסודות החוקתיות".

חשוב להדגיש שוב ושוב: כל פעולה של מחאה, ואפילו פעולה של אי ציות לחוק, חייבת להתבצע ללא אלימות. אלימות אינה ולא יכולה להיות חלק מארגז הכלים של מחאה לגיטימית ושל אי ציות אזרחי. אלימות הורסת את יסודות החברה האזרחית. היא מרד ולא מחאה, ופגיעתה רעה. מעת שניתן לאלימות לפרוץ לחיינו קשה יהיה להחזירה שנית אל מעמקי הקיום האפל של חיינו. אלימות הופכת את המאבק ללא ראוי. יש להישמר ממנו.

נספח: דמוקרטיה בהשגחה / אבי שגיא

בימים אלה, כשאזרחים רבים יוצאים לרחובה של עיר להפגין נגד מדיניות הממשלה בנושא החטופים, רועם קולם של המתנגדים הטוענים כי מאבק זה פוגע ביכולתנו לנצח ולהשיב את החטופים. לשיטתם, המאבק בחמאס, שיוביל גם להחזרת החטופים, הוא עיקרון-על הקובע את האסור והמותר. פעילות שעלולה להשתמע ממנה פגיעה במטרות המלחמה אסורה.

לפי עמדה זו, בעת מלחמה יש להשהות את הערכים והזכויות האזרחיות. עתה נתבעים האזרחים להימנע מלבקר את המדינה על פגיעתה בערכי יסוד, כגון: הזכות לבקר את מחדלי הממשלה והחירות למחול. עמדה זו בטעות יסודה: האזרח הוא תמיד הריבון, ובמיוחד בעת מלחמה, בה מפעילה המדינה כוח צבאי. המדינה רשאית להפעיל כוח רק מהסמכות שהעניקו לה האזרחים, ולא מכוחה הריבוני-אוטונומי.

גם במצב שבו המדינה מצויה בסכנה, הדמוקרטיה לא מושהית ולו לרגע. היפוכו של דבר, דווקא בעת מלחמה חובה על האזרחים לעמוד על המשמר ולוודא שהמדינה עומדת במחויבויותיה הערכיות והאזרחיות. האזרחים הם שומר הלילה של המדינה. אם קולם ידום, יש חשש עמוק שהמדינה תחרוג מגבולות הריבונות שהוקצו לה ותטען כי היא הריבון המוחלט המממש את רצון העם. זה יהיה הרגע שבו מדינה הופכת להיות דיקטטורה, ומלחמות מזמינות רגעים אלה למכביר. אם המלחמה תסתיים ב"ניצחון" על החמאס וזכויות יסוד יירמסו יהיה זה ניצחון פירוס. אם קולם של אזרחים יושתק והמדינה תיהפך חסינה לביקורת, תהיה זאת הזמנה לפירוקה של המדינה הדמוקרטית.

קולם של האנשים המשמשים קול לחטופים חייב להישמע בראש חוצות. הדוברים מעניקים קול למי שקולם הושתק והם חיים על סף אובדן. כנגד זה מעלים המבקרים את הטענה כי מאבק דמוקרטי פנימי מחזק את החמאס ומעניק להם כוח להמשיך ולפגוע בחטופים. לפי טענה זו השליט הבלעדי של מדינת ישראל הוא סינואר והחמאס; הם אלה שיקבעו את סדר היום האזרחי, את המותר ואת האסור. האבסורד צועק לשמיים: מדינת ישראל יצאה למלחמה כדי להגן על אזרחיה, אך מסתבר שהיא מסרה את האזרחים החטופים לשליט האמיתי – סינואר, על פיו יישק דבר. הוא יקבע את זכויותיהם וחובותיהם של האזרחים.

אומרים לנו שהמחאה והמאבק למען החטופים יגרמו נזק בהשגת שחרורם: החמאס ידרוש מחיר גבוה כי הוא יסיק מהמאבק הציבורי שהחברה בישראל חלשה וסחיטה. טענה זו בעייתית. ראשית, איש אינו יודע מהם שיקולי החמאס וסינואר. ייתכן שהם מונעים מפונדמנטליזם איסלמי ולא משיקול רציונלי. במקרה הזה, הדרישה להימנע מביקורת על הממשלה כמוה ככניעה לחמאס. שנית, כנגד הפגיעה המדומיינת בחטופים עולה הפגיעה הממשית בערכי היסוד הדמוקרטיים, ובזכותם של החטופים להישמע. ממשלה זו הוכיחה לא אחת כי היא אטומה משמוע, ואי אפשר לסמוך עליה שקולם של החטופים ושל כל מי שחרד לגורלם יישמע.

אחד מכלי הנשק הבסיסיים של הטרור הוא שיבוש ערכי היסוד המוסריים והאזרחיים של המדינה. אם המלחמה תסתיים תוך פגיעה ממשית בזכויות יסוד אזרחיות - החמאס ניצח. לכן דווקא עתה מוטלת החובה המוסרית והאזרחית להתייצב לימין ערכי יסוד אלה ולהשמיע קול צעקה. קול זה הוא חלק מההגנה העצמית של אזרחי המדינה ממתקפת החמאס הרוצה לא רק להרוג, אלא גם לפגוע בפגיעה קשה באתוס המוסרי והאזרחי. החמאס רוצה לעצב את חיינו כיצורים כוחניים, נעדרי מוסר, החיים רק על כוחם. אלימות זאת לא תנוצח על ידי אלימות המוסבת כלפי החברה; עתה יותר מתמיד העת לפעול מתוך נאמנות אזרחית ולהבהיר לשלטון שאין לו סמכות לפגוע בזכויות יסוד. התייצבות זו עומדת בבסיס הנכונות להיאבק על חיינו כאן. אנו נלחמים כדי שנוכל להמשיך לחיות במדינה שהאדם, ערכיו וזכויותיו נשמרים בהם. איננו רוצים להידמות לחמאס.